

Derde
**Voortgangs-
rapportage**

Natuur

---

*Provinciaal natuurbeleid
in uitvoering in 2016*

Interprovinciaal Overleg

Derde
Voortgangs-
rapportage
Natuur

---

*Provinciaal natuurbeleid
in uitvoering in 2016*

Interprovinciaal Overleg **ip^o**

Voorwoord

Bij de presentatie van het evaluatierapport over het natuurpact in januari 2017 gaf Hans Mommaas, directeur van het Planbureau voor de Leefomgeving, aan dat hij de decentralisatie van het natuurbeleid één van de meest geslaagde decentralisaties vindt. Dat is natuurlijk een groot compliment. Het Rijk heeft de verantwoordelijkheden op een goede manier aan de provincies overgedragen. Het is nu aan de provincies om komende jaren die positieve lijn door te trekken. Deze derde rapportage laat zien dat er ook in 2016 weer veel is bereikt en dat we nog steeds goed op schema liggen met de realisatie van Natuurnetwerk Nederland. De natuur is in goede handen bij de provincies.

In 2016 is er 5.570 hectare nieuwe natuur ingericht. Als de provincies deze trend vast weten te houden, gaan de provincies de doelstelling van 80.000 hectare nieuwe natuur in 2027 ruimschoots op tijd bereiken. Ook de daling van de gemiddelde natuurkwaliteit die sinds 1994 is ingezet, is inmiddels gestopt; in sommige gebieden neemt de kwaliteit zelfs licht toe. Let wel: het gaat hier om een gemiddelde. Bij een aantal individuele ecosystemen is deze positieve ontwikkeling nog niet zichtbaar. Daar gaan we de komende jaren dan ook de schouders onder zetten, in samenwerking met onze partners uit het veld, waaronder terreinbeherende organisaties, agrariërs, particuliere grondeigenaren, gemeenten en diverse groene organisaties.

In 2016 hebben de provincies ook gewerkt aan de voorbereiding voor de inwerkingtreding van de wet Natuurbescherming op 1 januari 2017. Met deze wet is het decentralisatieproces

van het natuurbeleid formeel afgerond. Daarmee hebben de provincies de regie over het natuurbeleid in de regio en zijn de bevoegdheden van het Rijk ook formeel naar de provincies overgedragen. Dat proces is vlot verlopen, mede dankzij de inzet en toewijding van alle betrokken partijen. De provinciale verordeningen die bij de wet horen, zijn door alle provincies op tijd vastgesteld en in de meeste provincies zijn de extra bevoegdheden, taken en verantwoordelijkheden al uitgewerkt in een provinciale Natuurvisie.

Provincies doen over het algemeen meer dan in het Natuurpact is afgesproken, zo blijkt uit het overzicht dat in deze voortgangsrapportage is opgenomen. Zij zetten extra middelen in en verbinden andere opgaven aan deze natuuropgave. Ook ondersteunen zij in toenemende mate groene initiatieven van burgers. Het verder vergroten van de maatschappelijke betrokkenheid is één de uitdagingen waar we de komende jaren nog extra op gaan inzetten. Het was daarom hét centrale onderwerp op de door de provincies georganiseerde Natuurtop in september 2017.

Kortom: we zien terug op een mooi jaar, wetende dat er nog meer mooie jaren zullen en moeten komen. Voor 2017 en de daaropvolgende jaren zijn de vermaatschappelijking van het natuurbeleid en het verhogen van de kwaliteit van de Nederlandse natuur belangrijke prioriteiten.

Jan Jacob van Dijk

Gedeputeerde Gelderland

Voorzitter IPO Bestuurlijke Adviescommissie Vitaal Platteland

Inhoud

1. Inleiding	5
2. Kwantiteit Natuurnetwerk Nederland	6
3. Natura 2000, Programma Aanpak Stikstof en de Wet Natuurbescherming	10
4. Natuurkwaliteit	12
5. Doorkijk 2017-2027	18
Bijlage 1: Overzicht extra inspanningen provincies	21
Bijlage 2: Uitvoering in de praktijk	25
1. Groningen	26
2. Fryslân	28
3. Drenthe	30
4. Overijssel	32
5. Gelderland	34
6. Utrecht	36
7. Noord-Holland	38
8. Flevoland	40
9. Zuid-Holland	42
10. Zeeland	44
11. Noord-Brabant	46
12. Limburg	48

1. Inleiding

De provincies hebben met het Rijk en de meest betrokken maatschappelijke organisaties eind 2013 afspraken gemaakt over de gezamenlijke natuurambities in het Natuurpact. Er zijn daarbij ook afspraken gemaakt over de financiering van het Nederlandse natuurbeleid tot 2027.

De partijen zijn overeengekomen een robuust Natuurnetwerk te creëren voor de realisatie van in ieder geval de Europese biodiversiteitsdoelen. Ze willen ook de natuurwaarden buiten dit netwerk verbeteren, de maatschappelijke betrokkenheid bij de natuur verhogen en de positieve wisselwerking tussen natuur en economie versterken.

De provincies informeren het Rijk jaarlijks over de realisatie van de ambities van het Natuurpact via de Voortgangsrapportage Natuur.

De provincies zijn goed op weg met de ontwikkeling en uitvoering van het natuurbeleid om de biodiversiteitsdoelen te realiseren. Het doelbereik van de soorten en de habitats die deel uitmaken van de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR) wordt vergroot van 55% in 2015 naar 65% in 2027¹. Ook de metingen van soortengroepen en habitattypen laten een positieve trend zien. De realisatie van minimaal 80.000 hectare nieuwe natuur binnen het Natuurnetwerk Nederland per 2027 ligt op schema. Daarmee liggen de provincies op koers om de kwantitatieve én kwalitatieve resultaten van het Natuurpact te bereiken.

Deze gezamenlijke Voortgangsrapportage laat zien hoe de provincies de gedecentraliseerde natuurtaak uitvoeren. Daarnaast geeft dit document een overzicht van de doel-

realisatie en resultaten van acties en maatregelen die de provincies in 2016 hebben gerealiseerd om natuur als gedecentraliseerde kerntaak in te vullen.

Voor het eerst bevat deze Voortgangsrapportage Natuur een beschrijving van de kwalitatieve ontwikkeling van de natuur in Nederland.

Ook is een paragraaf over het agrarisch beheer en landschapsbeheer voor het eerst onderdeel van de Voortgangsrapportage Natuur. Na de invoering van het nieuwe stelsel voor agrarisch natuurbeheer in 2016 gaat deze rapportage in op de eerste resultaten.

Om de natuurdoelstellingen te bereiken, hebben de provincies de inzet van veel maatschappelijke partners hard nodig. De aanpak en de uitwerking in de provinciale natuurvisies is hierop gericht. De stand van zaken rondom het opstellen van deze provinciale natuurvisies wordt in deze rapportage kort toegelicht.

Provincies en maatschappelijke organisaties voeren de doelen innovatief en gebiedsgericht uit. Provincies leren van elkaars aanpak en ervaringen. Dat laten de voorbeelden in de bijlage 'Uitvoering in de praktijk' zien. ●

---

1. Bron: Lerende evaluatie Natuurpact, PBL, 2017.

2. Kwantiteit Natuurnetwerk Nederland

2.1 Inleiding

Over de realisatie van het Natuurnetwerk Nederland is in het Natuurpact een duidelijke afspraak gemaakt: de provincies realiseren minimaal 80.000 hectare extra natuur per 2027. In de volgende paragrafen zal blijken dat de 12 provincies – net als eind 2015 – goed op weg zijn die doelstelling te bereiken. Hierbij moet worden opgemerkt dat definities van inrichting en functiewijziging zijn verbeterd. Deze eenmalige verbetering is aangekondigd in de Voortgangsrapportage Natuurpact 2015. Doel was meer eenduidigheid te bewerkstelligen tussen de provincies, waarbij het er onder andere om ging scherper in beeld te krijgen in welk jaar de functiewijziging respectievelijk de inrichting ook echt was afgerond. Tot slot wordt met functiewijziging bedoeld zowel de omzetting van agrarisch gebied naar natuur door een agrariër als ook grondverwerving als middel om functiewijziging te realiseren.

2.2 Inrichting

In 2016 is 5.570 hectare natuur ingericht. Dit resultaat past in de algemene trend van de jaren 2011-2016, waarin gemiddeld bijna 5.400 hectare natuur per jaar gerealiseerd werd. Als deze trend wordt vastgehouden, gaan de provincies de doelstelling in het Natuurpact – inrichting van minimaal

80.000 hectare nieuwe natuur uiterlijk eind 2027 – op tijd bereiken. Nadere beschouwing van de cijfers per provincie laat zien dat het beeld per provincie sterk verschilt. De zuidelijke provincies lijken een inhaalslag te hebben gemaakt. In de noordelijke provincies is de groei van het natuuroppervlak in het Natuurnetwerk Nederland afgevlakt. Er is veel inzet gepleegd in de voorgaande jaren in de afronding van grotere gebiedsgerichte projecten, zoals het afgelopen jaar in Noord-Brabant en Limburg. Het opstarten van nieuwe gebiedsgerichte projecten kost echter tijd, bijvoorbeeld om de beschikbare grond beschikbaar te krijgen.

2.3 Verwerving en functiewijziging

In totaal is in 2016 2.290 hectare verwerving en functiewijziging gerealiseerd. Daarvan is iets meer dan de helft gerealiseerd in Noord-Brabant. Het lijkt erop dat de realisatie van functiewijziging in 2016 afnam. Behalve in Noord-Brabant, waar de functiewijziging juist toenam ten opzichte van het gemiddelde van de voorgaande vijf jaar. Het totale resultaat is daardoor lager dan het gemiddelde in de periode 2011-2015. Het is raadzaam na te gaan waardoor het realisatietempo van de functiewijziging in 2016 gedaald is. Immers: het realiseren van functiewijziging is een belangrijke randvoorwaarde om nieuwe natuur in te richten conform de afspraken in het Natuurpact.

Tabel 1: Inrichting in 2016 (gegevens excl. Rijkswateren)

Aantallen in hectares

Provincie	Ingericht 1-1-2011 t/m 31-12-2015	Ingericht 1-1-2016 t/m 31-12-2016	Ingericht 1-1-2011 t/m 31-12-2016
Groningen	2.726	476	3.202
Fryslân	1.797	71	1.868
Drenthe	5.242 (1)	259	5.501 (1)
Overijssel	3.598 (2)	274	3.872
Gelderland	3.111 (2)	367	3.478
Flevoland	471	27	498
Utrecht	777 (3)	544	1.321
Noord-Holland	3.846 (3)	96	3.942
Zuid-Holland	1.081	554	1.636
Zeeland	861	98	959
Noord-Brabant	3.574	1.511	5.085 (4)
Limburg	1.085	1.292	2.377
Eindtotaal	28.169	5.570	33.739

(1): Waarde is door de aanpassing van het Gegevensleveringsprotocol (GLP) iets hoger dan de waarde die vermeld is in de Voortgangsrapportage Natuurpact 2015 (VRN2015).

(2): Waarde is door nieuw GLP aanmerkelijk lager dan in VRN2015.

(3): Waarde is door nieuw GLP aanmerkelijk hoger dan in VRN2015.

(4): De provincie Noord-Brabant heeft dit jaar in deze VRN voor het eerst ook over het extra provinciale deel van het NNN (extra tov het door het rijk gefinancierde deel van het NNN) gerapporteerd. Hierdoor zijn de cijfers voor inrichting en functiewijziging hoger dan voorgaande jaren. Dit wordt versterkt doordat, ook voor het eerst, het ingerichte Provinciebezit, het voormalige BBL-bezit en Waterschapsbezit is meegenomen als verworven.

Tabel 2: Verwerving en functiewijziging in 2016 (gegevens excl. Rijkswateren)

Aantallen in hectares

Provincie	Verworven/functiewijziging 1-1-2011 t/m 31-12-2015	Verworven/functiewijziging 1-1-2016 t/m 31-12-2016	Verworven/functiewijziging 1-1-2011 t/m 31-12-2016
Groningen	1.135	50	1.185
Fryslân	799	70	869
Drenthe	1.684	166	1.850
Overijssel	1.836	70	1.906
Gelderland	2.149	187	2.337
Flevoland		8	8
Utrecht	511	29	540
Noord-Holland	1.313	65	1.378
Zuid-Holland	754	55	810
Zeeland	232	38	269
Noord-Brabant	1.658	1.369	3.027
Limburg	1.379	183	1.562
Eindtotaal	13.451	2.290	15.741

2.4 Beheer natuurgebieden

Vanuit hun verantwoordelijkheid voor het beheer van het Natuurnetwerk willen de provincies de kosten voor de uitvoering verlagen en de gebiedspartners continuïteit bieden. In het Natuurpact 2013 is de afspraak tussen het Rijk en de provincies over het beheer van de Nederlandse natuurgebieden aangescherpt: natuur moet beheerd worden, toegankelijk en leefbaar zijn.

Het areaal van het Natuurnetwerk Nederland omvat eind 2016 ten minste 621.739 hectare natuur (zie de tabel 4: Natuurnetwerk Nederland). Daarvan is eind 2016 74% gerealiseerd met provinciale beheersubsidies. In 2017 zal dit toenemen tot circa 79%, na verlenging van in 2016 aflopende beheersubsidies via continueringsbeschikkingen.

Rondom de zogeheten ‘kleine beheerders’ – beheerders met een klein oppervlakte natuurbeheer – hebben de provincies een omvorming naar collectieven ingezet. Dit verlaagt de uitvoeringskosten van de subsidieregeling. Kleine beheerders kunnen alleen subsidie aanvragen via een collectief of via een koepelorganisatie.

In 2016 is veel aandacht besteed aan het evalueren en bijstellen van de standaard kostprijzen voor natuurbeheer. De systematiek van standaard kostprijzen geeft eenduidigheid over de hoogte van de te subsidiëren kosten en de daarop gebaseerde beheersubsidie. Door de aanpassing van standaard kostprijzen zijn de subsidiëtarieven gemiddeld genomen licht verhoogd. ●

Tabel 3: Natuur in beheer met SVNL-subsidie natuurbeheer
Aantallen in hectares

Provincie	Met SVNL-subsidie per 31.12.2015	Met SVNL-subsidie per 31.12.2016
Groningen	17.183	11.263 (1)
Fryslân	55.489	60.068
Drenthe	51.151	51.121
Overijssel	40.950	42.598
Gelderland	88.634	84.167 (1)
Flevoland	23.206	23.453
Utrecht	19.731	19.289
Noord-Holland	34.045	34.659
Zuid-Holland	24.420	19.883 (1)
Zeeland	17.294	16.922
Noord-Brabant	79.636	78.832 (1)
Limburg	34.000	16.677 (1)
Eindtotaal	486.739	458.932

(1): De oppervlaktes in 2016 zijn in deze provincies lager dan in 2015, omdat de continueringsbeschikkingen voor aflopende contracten pas na 31-12-2016 zijn afgegeven. Als de oppervlaktes d.d. 2015 voor deze provincies worden aangehouden, neemt het totale oppervlak natuurbeheer – met subsidie – toe met ongeveer 6.000 hectare ten opzichte van de oppervlakte in 2015.

Natuurnetwerk Nederland per 01-01-2017

Legenda

- Ingericht in de periode 1/1/11 – 1/1/17
- Verworven in de periode 1/1/11 – 1/1/17
- Natuurnetwerk Nederland

0 10 20 40 60 80
Kilometers

3. Natura 2000, Programma Aanpak Stikstof en de Wet Natuurbescherming

10

3.1 Natura 2000

De provincies moeten voor Natura 2000-gebieden beheerplannen opstellen en beheer- en inrichtingsmaatregelen uitvoeren. Ook voeren de provincies het wettelijke beschermingsregime uit via passende beoordelingen, vergunningverlening en handhaving. In 2016 is circa 60% van de beheerplannen definitief vastgesteld. De provincies hebben met de uitvoering van maatregelen per Natura 2000-gebied niet gewacht op de afronding van de beheerplannen. Eind 2016 zijn beheer- en inrichtingsmaatregelen in gemiddeld iets meer dan 86% van de gebieden in uitvoering of afgerond. De verbetering van de Natura 2000-gebieden is dan ook echt op stoom gekomen in 2016.

3.2 Programma Aanpak Stikstof (PAS)

Inleiding

De informatie in deze Voortgangsrapportage is gebaseerd op de rapportage van het PAS-bureau van maart 2017. Op dit moment is een update van die PAS-rapportage over de situatie medio 2017 nog in voorbereiding.

Uitvoering herstelmaatregelen

De ontwikkelruimte per gebied is gekoppeld aan de uitvoering van herstelmaatregelen. Mede gelet op het economische belang van het PAS en de beschikbaarheid van financiën bij het Natuurpact, is de uitvoering van deze herstelmaatregelen al snel goed op gang gekomen.

De rapportage van het PAS-bureau van maart 2017 concludeert dat 4% van de maatregelen inmiddels is uitgevoerd. De verwachting is dat 94% van de maatregelen tijdig zal worden uitgevoerd. Slechts twee procent van de maatregelen, in drie PAS-gebieden, lopen waarschijnlijk vertraging op door knelpunten.

Over de resultaten van de veldbezoeken in 2016 concludeert het rapport van het PAS-bureau:

“Tussen maart en oktober 2016 zijn veldbezoeken afgelegd in alle 118 PAS-gebieden. Van alle veldbezoeken zijn verslagen gemaakt. In het overgrote deel van de PAS-gebieden (112) wordt geconstateerd dat er geen aanleiding is om de gebiedsanalyses bij te stellen. In deze gebieden ontwikkelt de natuurkwaliteit zich op de geïnspecteerde locaties zoals verwacht. Soms is de ontwikkeling zelfs boven verwachting. Om ook de komende jaren de vinger goed aan de pols te kunnen houden, zijn in veel verslagen aandachtspunten benoemd voor het veldbezoek in volgende jaren. Slechts in zes gebieden zijn onverwachte (negatieve) ontwikkelingen geconstateerd.”

Het RIVM brengt in een separate rapportage de ontwikkeling van de stikstofdepositie in beeld.

3.3 Wet Natuurbescherming

Verordeningen en eigen uitvoeringsorganisaties

Een belangrijke opgave voor provincies in 2016 was de voorbereiding voor de inwerkingtreding van de Wet Natuurbescherming op 1 januari 2017. Provincies hebben een forse inzet geleverd ter voorbereiding op de invoering van deze wet. Alle provincies stelden de provinciale verordening die bij deze wet hoort op tijd vast.

Met de Wet Natuurbescherming is de nieuwe provinciale rol in het natuurbeleid juridisch bevestigd. Provincies zijn onder meer verantwoordelijk voor de biodiversiteit te behouden en te versterken en het Natuurnetwerk Nederland (NNN) als belangrijkste drager daarvan te realiseren. Daarbij is een aantal extra taken van het Rijk definitief naar de provincies overgebracht, zoals soortenbescherming.

In de meeste provincies zijn de extra bevoegdheden, taken en verantwoordelijkheden al uitgewerkt in een provinciale natuurvisie (zie ook paragraaf 5.1).

Diverse provincies hebben uitvoeringsorganisaties opgezet om een aantal nieuwe wettelijke taken in te vullen. De meeste provincies hebben vooraf en ook na de invoering van de wet regelmatig overlegd met gemeenten over de uitvoering. Door deze inspanningen kon de Wet Natuurbescherming op 1 januari 2017 in werking treden.

Faunabeheer

De nieuwe wet vraagt van de provincies en maatschappelijke partners ook extra inzet met betrekking tot faunabeheer. Met de nieuwe wet wordt een effectiever en meer maatschappelijk gedragen faunabeheer nagestreefd. Daarbij is een belangrijke rol weggelegd voor de faunabeheereenheden en de door hen opgestelde faunabeheerplannen. Zo verplicht de wet de faunabeheereenheden bestuurszetels beschikbaar te stellen aan maatschappelijke organisaties die zich inzetten voor het duurzaam beheer van diersoorten. In de meeste provincies hebben de faunabeheereenheden hun bestuurs-samenstelling aangepast aan deze regels. In andere provincies voldeden de besturen van de faunabeheereenheden al aan de nieuwe wettelijke vereisten.

Daarnaast hebben de faunabeheereenheden de taak gekregen de bestaande faunabeheerplannen aan te vullen. Als het nodig was, namen de provincies extra maatregelen om de faunabeheereenheden te ondersteunen. Zo heeft de provincie Zeeland de provinciale subsidie structureel verhoogd om de organisaties goed uit te rusten voor de nieuwe taken. De meeste faunabeheereenheden hebben inmiddels de eerste nieuwe faunabeheerplannen vastgesteld, al was dat niet bij allen binnen de vastgestelde termijnen. ●

4. Natuurkwaliteit

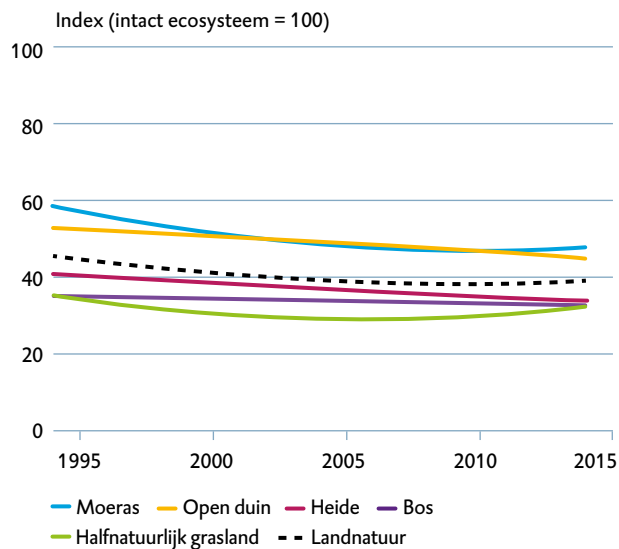
4.1 Ontwikkelingen in monitoring natuurkwaliteit

De provincies willen de kwaliteit van de natuur verhogen door het Natuurnetwerk te realiseren. Ook worden extra inspanningen gedaan voor (herstel)beheer en worden maatregelen genomen om water- en milieucondities te verbeteren. Zoals afgesproken in het Natuurpact, rapporteren de provincies in deze Voortgangsrapportage Natuur (VRN) voor het eerst over de kwalitatieve ontwikkeling van de natuur in Nederland. Dit gebeurt aan de hand van de trends in kwaliteit van ecosystemen en de trends in fysieke condities. Deze trends zijn gebaseerd op data uit het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM), het Landelijk Meetnet Flora (LMF) en trendanalyses in het Compendium voor de Leefomgeving (clo.nl)

4.2 Ontwikkeling natuurkwaliteit

Op basis van karakteristieke soorten is een globale indicatie te geven van de gemiddelde kwaliteit van kenmerkende soorten in ecosystemen op het land. Uit metingen blijkt dat de gemiddelde kwaliteit van landnatuur vanaf 1994 is afgenomen. Deze afname is inmiddels gestopt en de kwaliteit neemt zelfs weer iets toe.

Figuur 1. Voorkomen van kenmerkende soorten in ecosystemen landnatuur

Bron: PBL; Wageningen Environment Research pbl.nl

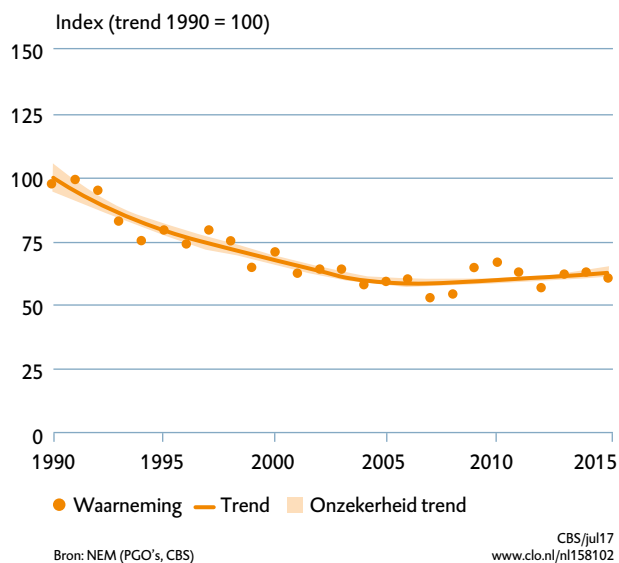
Het beeld is wisselend voor individuele ecosystemen. Zo neemt de kwaliteit van half-natuurlijk grasland en moeras de laatste jaren niet meer af, terwijl de karakteristieke soorten van open duin en heide nog steeds (licht) achteruitgaan. Figuur 1 (Voorkomen van kenmerkende soorten in ecosystemen landnatuur) laat verder zien dat de kwaliteit van het

ecosysteem van landnatuur nog niet overeenkomt met volledig intacte ecosystemen (index = 100%). Een intact ecosysteem is een ecosysteem dat niet is aangetast door vermessing, verdroging, versnippering en dergelijke. De huidige natuurkwaliteit van de ecosystemetypen, gemeten aan de hand van voorkomende soorten, bedraagt ongeveer 40% ten opzichte van de index.

Dit getal van 40% kan niet worden vergeleken met de cijfers uit de Lerende evaluatie Natuurpact van het Planbureau voor de Leefomgeving. Dit rapport gaf aan dat de milieu-, water- en ruimtelijke condities in 2015 voldoende waren om 55% van de Vogel- en Habitatrichtlijnsoorten in Nederland duurzaam in stand te kunnen houden. De 55% is het deel van de VHR-doelen dat wordt behaald; de 40% gaat over de soorten die voorkomen ten opzichte van een relatief ongestoorde situatie. Dat is een andere manier van kijken.

Figuur 2. Fauna in natuurgebieden op land

De trend van fauna per leefgebied van de Living Planet Index (LPI) laat al een duidelijker herstel zien². Dit herstel zien we ook terug in de trend van fauna van landnatuurgebieden in het Compendium voor de Leefomgeving (zie figuur 2: Fauna in natuurgebieden op land).

De toelichting van het verantwoordelijke instituut – het CBS:

“Kenmerkende soorten zoogdieren, broedvogels, reptielen en vlieders van terrestrische natuurgebieden zijn sinds 1990 gemiddeld afgenomen, maar de laatste tien jaar gaat de gemiddelde trend juist weer omhoog. Van de soorten die opgenomen in deze indicator zijn er 32 die vooruitgaan en 37 achteruit.

De typen natuurgebieden waarvan de kenmerkende soorten zijn opgenomen in deze indicator zijn bos, hei, duin en extensief beheerde graslanden. Er is een groot verschil tussen de ontwikkelingen in bossen en open natuurgebieden. In de bossen heeft een matige toename plaatsgevonden, waarbij de trend de laatste tien jaar is gestabiliseerd. In de open natuurgebieden is juist sprake van een afname van 50%; de laatste tien jaar is de trend gestabiliseerd.

De trend van fauna in terrestrische natuurgebieden geeft een beeld dat consistent is met de Rode Lijst Indicator van landfauna.

De afname in open natuurgebieden komt met name doordat soorten van open natuurgebieden last hebben van het dichtgroeien met grassen en struiken. Soorten gebonden aan jonge successiestadia of heel open gebied, zoals tapuit, verliezen daardoor leefgebied.

Dit proces wordt versneld door een te hoge stikstofdepositie. Daarnaast spelen ook verdroging, verminderde dynamiek, en een te klein oppervlak van het leefgebied een rol, waardoor sommige karakteristieke soorten zijn afgenomen.

Klimaatverandering, natuurherstel en natuurontwikkeling zijn waarschijnlijk oorzaken van een toename van sommige soorten.”

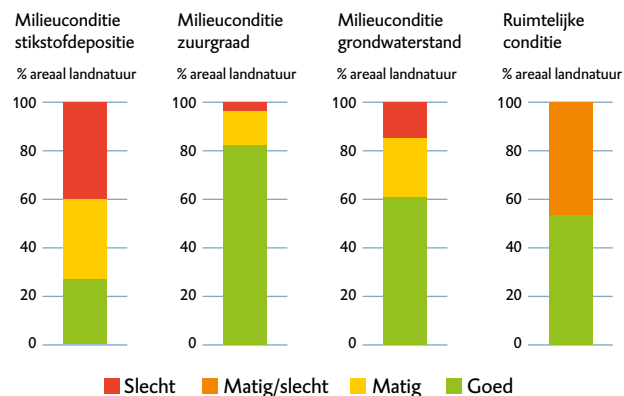
2. www.clo.nl/indicatoren/nl1581-trend-alle-natuurgebieden.

4.3 Milieucondities

Goede milieucondities zijn essentieel voor het bereiken van een gunstige staat van instandhouding voor de Europese natuurdoelen. De oorzaken voor de afname van de kwaliteit van ecosystemen in de afgelopen decennia zijn veelal vermessing, verzuring, verdroging, slechte waterkwaliteit en het gebrek aan ruimtelijke condities. De invloed van deze knelpunten verschilt per ecosysteemtype en per regio.

Op basis van de recente analyses van het PBL wordt hieronder een beeld gegeven van de stand van deze condities. Ondanks minder milieudruk en betere ruimtelijke samenhang door de inrichting van het Natuurnetwerk Nederland, zijn de milieucondities in zeker 40% van het Natuurnetwerk Nederland op dit moment slecht. In 45% van dat areaal zijn de ruimtelijke condities matig tot slecht.

Figuur 3. Geschiktheid van milieucondities en ruimtelijke condities voor landnatuur (2015)

Bron: RIVM, Wageningen Environmental Research en provincies (bewerkt door het PBL). pbl.nl

De beoordeling van de fysieke condities is bepaald door de huidige milieucondities te vergelijken met de randvoorwaarden van de beheertypen. Hieruit kan worden opgemaakt dat de stikstofcondities matig tot slecht zijn in bijna 80% van het areaal. Verdroging en ruimtelijke condities zijn een probleem in iets minder dan 50% van de natuurgebieden. De zuurgraad is in minder dan 20% van het areaal niet op een acceptabel niveau.

Voor bijna alle stikstofgevoelige natuur zijn de condities van stikstofdepositie matig of slecht.

Locaties waar de zuurgraad momenteel matig of slecht is, liggen vooral in graslanden en moerassen. In bossen, en in hogere mate in de duinen en de heide, is de zuurgraad binnen de toleranties van het huidige beheertype. De verzuring gaat wel door binnen alle ecosysteemtypen (zie het Compendium voor de Leefomgeving via www.clo.nl).

Hierbij wordt aangetekend dat de metingen van de milieucondities tot en met 2015 lopen. De effecten van de PAS-maatregelen komen dus nog niet tot uitdrukking.

Verdroging is vooral in heide- en moerasgebieden een probleem. In iets minder dan de helft van de natuurgebieden zijn de ruimtelijke condities onvoldoende. Dit betekent dat de gebieden te klein of te geïsoleerd zijn om de soorten voldoende ruimte te bieden om te overleven.

Aandacht voor het verbeteren van de condities is belangrijk om de positieve trend van de natuurkwaliteit – die blijkt uit het lichte herstel bij bijna alle soortengroepen – door te zetten of te behouden. De besproken indicatoren en bijbehorende toelichting en achtergrondinformatie zijn terug te vinden via www.clo.nl.

4.4 Agrarisch natuurbeheer en de natuurkwaliteit buiten het Natuurnetwerk Nederland

Agrarisch natuurbeheer

Het agrarisch natuur- en landschapsbeheer in Nederland bevindt zich in een transitieperiode. Het subsidiestelsel voor agrarisch natuurbeheer is vernieuwd, als reactie op het rapport 'Beperkt Houdbaar' van de Rijksoverheid in 2013 en de nieuwe GLB-periode 2014-2020 (POP3). Dit is een grote verandering voor de agrarische collectieven, de provincies, de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO.nl) en andere betrokkenen. In 2016 werd voor het eerst beheer uitgevoerd via het vernieuwde stelsel voor Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb). Een periode van bewijzen, kansen pakken en samen 'lerend beheren'.

De kern van het ANLb is een leefgebiedenbenadering voor (dier)soorten van (inter)nationaal belang op basis van een collectieve en gebiedsgerichte aanpak. Doel is effectief en efficiënt agrarisch natuur- en landschapsbeheer (meer natuurwinst) in de meest kansrijke gebieden. Dit zijn de agrarische leefgebieden: open grasland, open akkerland, droge- en natte dooradering en de categorie water. Hiermee stelt het ANLb hogere eisen aan de effectiviteit en doelmatigheid van het beheer. Daarnaast biedt het ANLb meer flexibiliteit en krijgen de agrarische collectieven meer verantwoordelijkheid, als uitvoerders van het beheer. Landelijk zijn 40 collectieven actief. Het aantal varieert per provincie. In 2016 hadden de agrarische collectieven gezamenlijk ruim 6.300 deelnemers voor het beheer. De collectieven zijn grotendeels zelf verantwoordelijk voor de inschrijving, de toedeling, het beheer en de verantwoording.

Een evaluatie van het ANLb door Wageningen Environmental Research³ in 2016 wijst uit dat provincies en agrarische collectieven meer focus hebben gebracht in de te beheren gebieden. Ook blijkt dat het agrarisch natuurbeheer buiten de kansrijke gebieden is afgenomen. Door de aanpak met agrarische collectieven ligt nu 53% van het lichte weidevogelbeheer en 62-64% van het zware weidevogelbeheer binnen kansrijk gebied. Dit is een lichte verbetering ten opzichte van 2010. Toen lag 40% van het lichte beheer en 58% van het zware beheer in kansrijk gebied.

Naast de ANLb-subsidies, zijn er ook nog (af)lopende subsidieovereenkomsten voor het agrarisch natuurbeheer van vóór 2016. In 2016 gaat het om 23.283 hectare agrarisch natuurbeheer. Deze aflopende subsidies worden de komende jaren geleidelijk toegevoegd aan het ANLb.

In 2016 zijn voorbereidingen getroffen voor het project ANLb 2.0. Dit gebeurde op basis van een evaluatie van de invoering van het ANLb met alle betrokkenen. In dit project, dat begin 2017 is gestart, wordt de uitvoering van het ANLb verder ontwikkeld. Provincies en agrarische collectieven pakken dit samen, gebiedsgericht en lerend op, met de partners in de uitvoeringsketen van het agrarisch natuurbeheer. Er wordt onder meer gekeken naar mogelijkheden voor vereenvoudiging, verbetering van de ICT, verbreding en intensivering van het waterbeheer en kennisdeling over het ANLb.

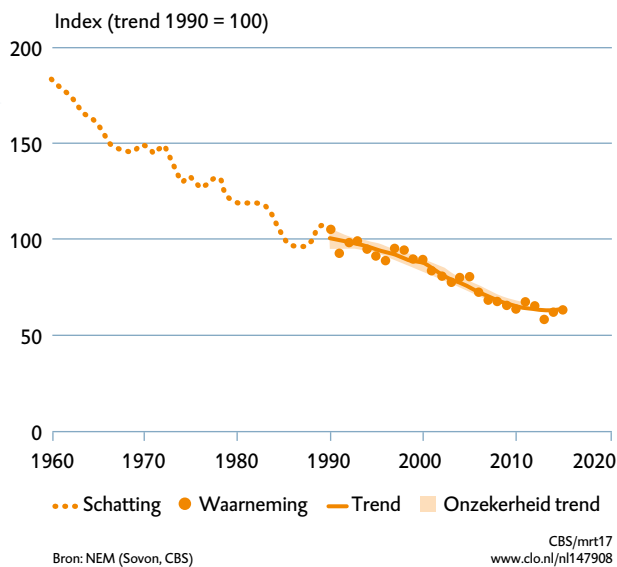

3. Th. Melman c.s.

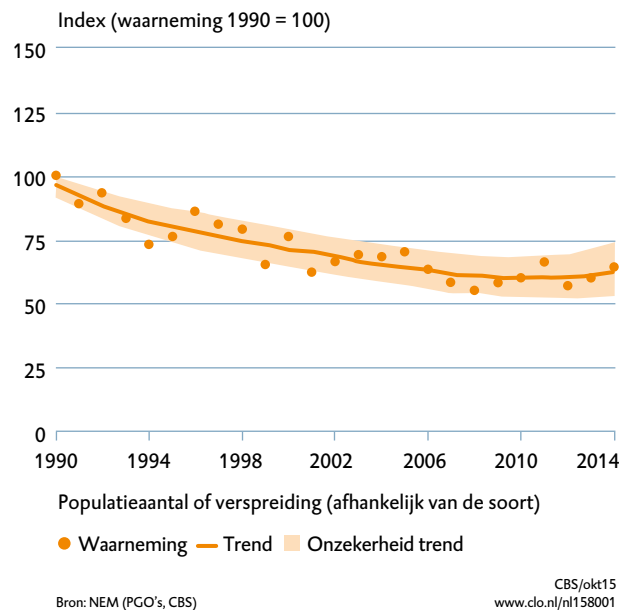
Natuurkwaliteit buiten het Natuurnetwerk Nederland

Omdat 2016 het eerste volledige jaar was waarin het vernieuwde collectieve agrarisch natuurbeheer werd uitgevoerd, is het nog niet mogelijk de effecten van het uitgevoerde beheer aan te geven. De trends van de natuurwaarden in het agrarisch gebied zijn wel duidelijk. De afgelopen decennia is een forse afname van boerenlandvogels in Nederland zichtbaar. Deze neergaande trend lijkt in de laatste jaren af te vlakken. Zie de figuren 4 (Boerenlandvogels in Nederland) en 5 (Fauna in agrarisch gebied). ●

Figuur 4. Boerenlandvogels in Nederland

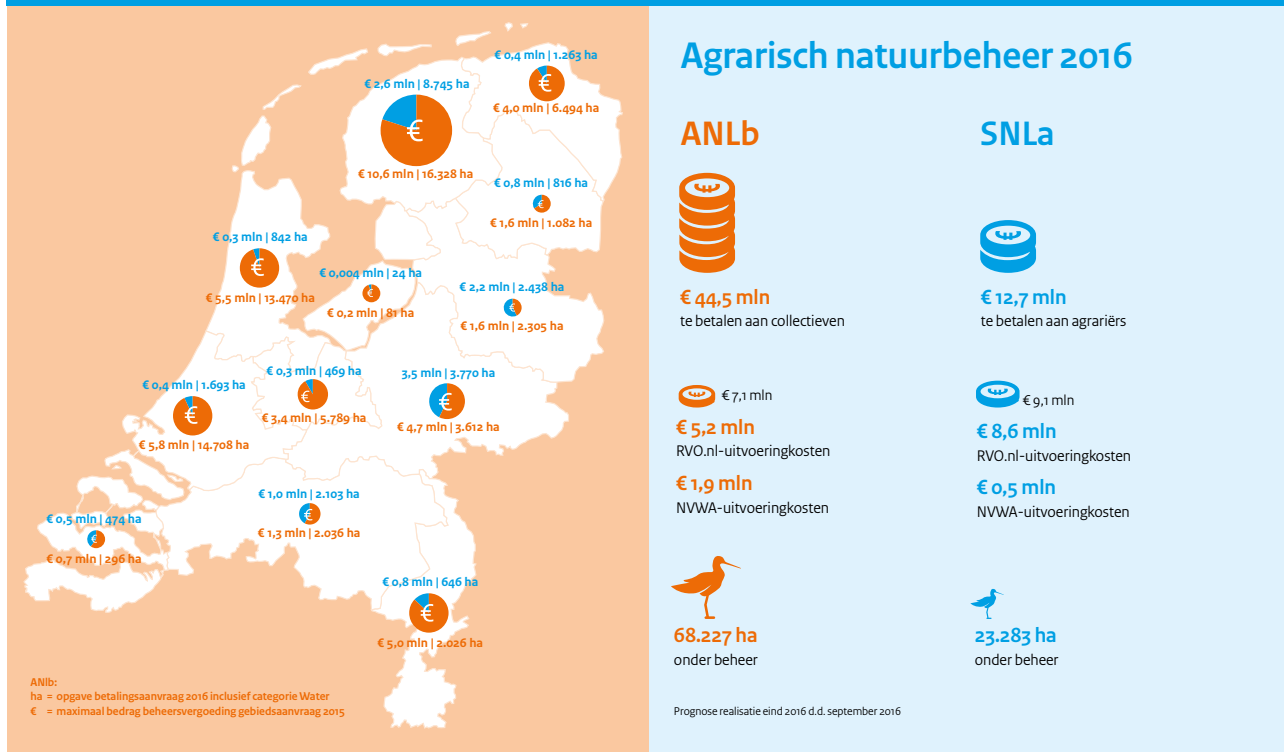
Figuur 5. Fauna in agrarisch gebied

Figuur 6. Agrarisch natuurbeheer 2016

Rijksdienst voor Ondernemend Nederland

5. Doorkijk 2017-2027

5.1 Natuurvisies provincies

De meeste provincies hebben een Natuurvisie vastgesteld conform de bepalingen van de Wet Natuurbescherming. Enkele provincies werken daar nog aan of streven ernaar om de Natuurvisie als onderdeel van de Provinciale Omgevingsvisie vast te stellen. In de Natuurvisies wordt onder meer aandacht besteed aan de volgende ambities (conform de afspraken in het Natuurpact):

- vergroten van de biodiversiteit;
- versterken van de betrokkenheid van burgers bij natuur en natuurbeleid;
- versterken van de verbinding natuur en economie.

Provincies werken eraan om al deze ambities zo concreet en zo SMART mogelijk vast te leggen, conform de aanbevelingen van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL).

5.2 Aanpak vermaatschappelijking

De provincies ondersteunen steeds meer initiatieven van burgers die zich inzetten voor natuur en landschap, zowel in hun directe omgeving als elders. Denk aan het natuurlijk inrichten van braakliggende terreinen, vergroenen van speelterreinen bij scholen, verzorgen van natuureducatie- en voorlichtingsactiviteiten, stadslandbouwiniciatieven, aanleggen van wandelpaden naar en in (nieuwe) natuurgebieden en aanpakken van zwerfafval.

Het versterken van de natuurwaarde en/of de landschappelijke kwaliteit staat bij veel van deze initiatieven centraal. Ook beter recreatief gebruik van natuurterreinen en -gebieden is een belangrijke motivatie om deze initiatieven te starten.

De provincies ondersteunen zulke initiatieven, omdat zij bijdragen aan een duurzame en leefbare omgeving en de bewustwording van en draagvlak voor natuur en landschap versterken. Ook gemeenten stimuleren de betrokkenheid van burgers bij natuur en daarmee de vermaatschappelijking van natuur. Zo stellen gemeenten terreinen beschikbaar voor vergroening. Tevens dragen natuurorganisaties bij aan de instandhouding van de betrokkenheid van burgers en bedrijven door vrijwilligers te betrekken bij hun werk. De diversiteit in de wijze waarop provincies vermaatschappelijking stimuleren komt goed naar voren in de bijlage 'Uitvoering in de praktijk' en in het overzicht van de extra inspanningen per provincie (paragraaf 5.4, aanvullend aan de inspanningen zoals afgesproken in het Natuurpact in 2013).

5.3 Totaalbeeld Natuurnetwerk Nederland

Onderstaand totaalbeeld geeft aan dat de provincies goed op weg zijn om de afspraken in het Natuurpact te realiseren.

Tabel 4. Natuurnetwerk Nederland: situatie per 1-1-2017

Gerealiseerde natuur binnen het Natuurnetwerk per 1-1-2011	588.000 ha
Gerealiseerde natuur tussen 1-1-2011 en 1-1-2017	33.739 ha
Oppervlak Natuurnetwerk per 1-1-2017	621.739 ha
Nog te realiseren deel van de afgesproken > 80.000 ha	46.261 ha
Oppervlakte natuur binnen het Natuurnetwerk minimaal beoogd per 1-1-2027	668.000 ha

De provincies doen over het algemeen meer dan in het Natuurpact is afgesproken. In de bijlagen treft u een overzicht aan van de provincies bovenop de afspraken uit het Natuurpact.

5.4 De implementatie van aanbevelingen van het Planbureau voor de Leefomgeving

In 2017 heeft het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) de eerste evaluatie van het Natuurpact uitgebracht. Daarin worden de volgende conclusies getrokken:

1. Provincies hebben hun verantwoordelijkheid genomen en de uitvoering van de afspraken voortvarend ter hand genomen.
2. Provincies werken aan het sterk maken en beheren van het Natuurnetwerk Nederland met het oog op bescherming van internationale doelsoorten.
3. De uitvoering van de provinciale plannen leidt naar verwachting tot 65% internationaal doelbereik in 2027. Zonder de gemaakte afspraken zou dit 55% zijn. Dat betekent dat de uitvoering van de provinciale aanpak leidt tot een toename van bijna 20% van de Europese biodiversiteitsdoelen. Hiervoor moeten de provincies het bestaand instrumentarium ten volle benutten.
4. De provincies werken volop aan herstelmaatregelen in het kader van de PAS en de uitvoering van de beheerplannen Natura 2000. Het PBL onderschrijft dat deze inzet leidt tot meer biodiversiteit.
5. Het PBL signaleert kansen om meer te doen aan de verbinding van natuur met economie en samenleving. Provincies en rijk hebben nadrukkelijk ambities op dit terrein, maar deze zijn nog niet altijd omgezet in een concrete aanpak.
6. Om de natuurdoelstellingen te bereiken, is de inzet van de maatschappelijke partners essentieel. Provincies willen een flinke slag maken met hun gebiedsgerichte aanpak. Ze werken op innovatieve wijze samen met uitvoerende partners. Dit vraagt tijd, afstemming, vertrouwen en loslaten. Provincies kunnen nog meer van elkaars aanpak en ervaringen leren.
7. De betrokkenheid en inzet van maatschappelijke partners kan worden vergroot. Dit is een vernieuwende aanpak. Doelgericht handelen kan hierbij helpen.
8. Het PBL raadt aan een breed perspectief op natuur te hanteren: functionele, beleefbare, culturele en inpasbare natuur. Dit kan de maatschappelijke betrokkenheid vergroten.

In deze Voortgangsrapportage is aangegeven dat de provincies ten aanzien van het Natuurnetwerk Nederland, de Wet Natuurbescherming, Natura 2000 en het Programma Aanpak Stikstof in 2016 op het spoor zijn doorgegaan zoals beschreven in de PBL-evaluatie over de periode 2013 tot en met 2015. Ook zijn veel initiatieven ondernomen en projecten opgezet om de vermaatschappelijking van de natuur en de verbinding met economische bedrijvigheid te versterken.

De provincies werken – samen met EZ – aan een aanpak om de PBL-aanbevelingen verder te implementeren. De handelingsperspectieven die het PBL schetst hebben vooral betrekking op de wijze waarop provincies werken. De provincies kijken hoe zij deze breder kunnen toepassen – bijvoorbeeld in een gebiedsgerichte aanpak – en hoe het leren van elkaars ervaringen kan worden versterkt.

5.5 Ambitie vierde Voortgangsrapportage Natuur

De provincies willen de Voortgangsrapportage geleidelijk uitbreiden, zodat het een rapportage wordt over het gehele natuurbeleid in Nederland. De eerste Voortgangsrapportages gingen vooral over de in het Natuurpact afgesproken ambities: de realisatie van het Natuurnetwerk Nederland, de vermaatschappelijking van de natuur en het vernieuwde agrarisch natuurbeheer.

Deze (derde) Voortgangsrapportage Natuur is wel uitgebreid met een paragraaf over de kwaliteit van het Natuurnetwerk Nederland, maar geeft nog geen inzicht in het beleid en de realisatie van de natuuropgaven voor de grote rivieren (NURG) en de Rijkswateren, zoals het IJsselmeergebied, de randmeren, de Waddenzee en de Zeeuwse wateren. In overleg met EZ wordt gekeken of er kan worden gekomen tot een projectmatige aanpak in samenwerking met de betrokken rijksdiensten. ●

Bijlage 1: Extra inspanningen provincies bovenop afspraken Natuurpact

De provincies doen over het algemeen meer dan in het Natuurpact is afgesproken. Dit overzicht geeft aan wat zij extra doen.

Groningen

Provinciale Staten in Groningen hebben bij de herijking van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) aangegeven dat zij deze hoofdstructuur zoveel mogelijk in stand willen houden. Bij de herijking zijn enkele robuuste verbindingen vervallen. Verder zijn de randen van de EHS op een aantal plaatsen verlegd. Het volgen van de ontwikkelingen in de natuur, een goed beheer van natuur en landschap en educatie vindt de provincie belangrijk. Zij heeft daarvoor extra eigen middelen beschikbaar gesteld. Dit extra geld is bedoeld om mensen meer te betrekken bij natuur en landschap. Het wordt onder meer ingezet voor het nationale park, ter ondersteuning van lokale natuurverenigingen en groene burgerinitiatieven op het gebied van natuur en landschap.

De Waddenzee is een belangrijke opgave in de provincie Groningen. Met het programma Rijke Wadden levert de provincie een stevige eigen bijdrage aan de verbetering van

het Eems-Dollard estuarium en daarmee aan de soortenrijkdom van de Waddenzee. Voorlopig gaat het om een extra financiële impuls van ongeveer € 35 miljoen in het natuurnetwerk, landschap, verbindingen tussen de natuurgebieden, biodiversiteit en het waddengebied. Hierbij wordt opgemerkt dat de investeringen in de regio in deze onderdelen veel groter zijn door bijdragen van gebiedspartners en aanvullende subsidiebronnen (multipliereffect).

Fryslân

Aanvullend op de afspraken met het Rijk hebben Provinciale Staten in Fryslân met de vaststelling van de 'Nota Natuer en Lanlik Gebiet' in 2012 besloten om structureel:

- Jaarlijks € 900.000 eigen middelen beschikbaar te stellen voor de afronding van het provinciale deel van de EHS.
- Jaarlijks € 200.000 eigen middelen beschikbaar te stellen ter ondersteuning van de Nationale Parken Alde Feanen en Schiermonnikoog en voor de aansluiting van de Rottige Meenthe bij Nationaal Park Wieden – Weerribben.
- Jaarlijks € 300.000 eigen middelen beschikbaar te stellen voor weidevogels. Dit budget wordt ingezet ter ondersteuning van het weidevogelbeheer; onderzoek, monitoring

en de inzet van een weidevogelcoördinator bij de Bond van Friese Vogelwachten. De weidevogelcoördinator coördineert het vrijwilligerswerk en fysieke maatregelen, zoals de aanleg van plas-/dras-stukjes.

- Jaarlijks € 50.000 eigen middelen beschikbaar te stellen ter ondersteuning van de Nationale Landschappen Noordlike Fryske Wâlden en Súdwest Fryslân.
- Jaarlijks € 236.000 eigen middelen beschikbaar te blijven stellen ter ondersteuning van Landschapsbeheer Fryslân. Deze organisatie geeft al ruim 25 jaar invulling aan veel onderdelen van het provinciale landschapsbeleid. Landschapsbeheer Fryslân heeft talloze investeringsprojecten om de kwaliteit van het landschap te verbeteren. De organisatie geeft adviezen voor het beheer en de uitvoering hiervan en ontwikkelt educatieve programma's. Daarnaast is Landschapsbeheer Fryslân ook al jaren een belangrijke partner in de advisering en uitvoering van landinrichtingsactiviteiten.

Naast deze structurele middelen heeft de provincie Fryslân ook incidentele middelen beschikbaar gesteld voor één of meerdere jaren. Bijvoorbeeld voor ganzenschade, natuurbeheer, weidevogels en initiatieven voor natuurinclusieve landbouw.

Drenthe

De provincie Drenthe heeft vanuit het Natuurpact een grote opgave te realiseren. Het is een enorme klus. De provincie heeft geen ambitie om extra oppervlakte nieuwe natuur te ontwikkelen. Wel wil de provincie zoveel mogelijk andere maatschappelijke doelen koppelen aan de ontwikkelopgave en vanuit gebiedsprocessen zoeken naar de beste oplossing. Hiermee geeft de provincie invulling aan doelstellingen op het gebied van leefbaarheid, recreatie en toerisme, werkgelegenheid en ontsluiting (recreatief, mindervaliden en utiliteit).

Overijssel

Overijssel heeft een omvangrijke opgave voor de realisatie van het Natuurnetwerk Nederland. De provincie heeft € 330 miljoen eigen middelen beschikbaar gesteld om dit

voor elkaar te krijgen. Het gaat om een extra investering ten opzichte van de afspraken in het Natuurpact. Vijftien provinciale partners hebben zich verbonden aan de realisatie van deze opgave. Hierdoor krijgen gebiedsprocessen vorm in goede samenwerking.

Verder investeert Overijssel eigen middelen in:

- de verbinding tussen natuur en samenleving (jaarlijks € 700.000);
- beheer van het landschap (eenmalig € 2,5 miljoen, jaarlijks € 500.000);
- ondersteuning van vrijwilligers (€ 900.000 voor de periode 2015 tot en met 2018);
- de verbinding tussen natuur en economie (€ 950.000 voor nationale parken nieuwe stijl en ondersteuning van natural captains);
- actief soortenbeleid (jaarlijks € 500.000).

Ook andere provinciale programma's dragen bij aan een betere situatie voor de natuur. Zo bevordert het programma 'Agro & Food' duurzame landbouw en natuurrijk ondernemen. Verder heeft Overijssel tussen 2009 en 2015 € 70 miljoen geïnvesteerd in landschapsfondsen. Dat waarborgt het beheer van 25% van de landschapselementen voor de komende twintig jaar.

Gelderland

De provincie Gelderland investeert zeer aanzienlijk in de realisatie van nieuwe natuur, de verbetering van de kwaliteit van bestaande natuur, (agrarisch) natuurbeheer en meer maatschappelijke betrokkenheid. Tot 2025 is ongeveer 3/8 van de provinciale middelen bestemd voor natuur. Circa 5/8 van de investering komt uit de decentralisatiemiddelen. Europa betaalt voor een klein deel mee. Van het Gelders Natuur Netwerk wordt 26% van de verwervingsopgave met provinciale middelen gefinancierd (1.127 hectare), van de inrichtingsopgave 37% (3.113 hectare). Het hele Gelderse Natuurnetwerk is opgenomen in het Natuurnetwerk Nederland. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen GNN en NNN. Waar nodig investeert Gelderland aanvullend in

kwaliteitsverbetering. Bijvoorbeeld in soortenbeleid, verbetering van water en milieu en ondersteuning van groene vrijwilligers. Recent is bijvoorbeeld besloten € 1,1 miljoen extra bij te dragen aan het behoud van akker- en weidevogels.

Flevoland

Provincie Flevoland koos voor een nieuwe aanpak met het programma Nieuwe Natuur. Ondernemers, bewoners, terreinbeherende organisaties en gemeenten zijn gevraagd plannen te ontwikkelen voor de creatie van nieuwe natuur. Belangrijke thema's zijn: natuur dicht bij de mensen en de verbinding tussen natuur en economie. Het totale programma heeft betrekking op een oppervlakte van ruim 800 hectare. Ongeveer een derde deel wordt onderdeel van het Natuurnetwerk (255 hectare). De overige hectares vallen onder de eigen provinciale opgave (eigen bijdrage Flevoland € 33,9 miljoen).

Verder gaat de provincie Flevoland de komende jaren samen met gebiedspartners aan de slag met de ontwikkeling van het nationaal park Nieuwland.

Noord-Holland

Provinciale Staten van Noord-Holland hebben de oorspronkelijke doelstelling voor de oppervlakte van het Natuurnetwerk Nederland gehandhaafd. Zij maken geen onderscheid in de oppervlakte die zij moet realiseren in het kader van het Natuurpact en de opgave die zij daar bovenop hebben gesteld. Doel is ongeveer 5700 hectare aan het Natuurnetwerk Nederland toe te voegen. Daarvan kan ongeveer 900 hectare worden gezien als een opgave als gevolg van het Natuurpact. De provincie betaalt een groot deel van de uitvoering. Daarnaast besteedt de provincie Noord-Holland veel aandacht aan het combineren van doelstellingen. Zo heeft de dijkversterking van de Hondsbossche Zeewering een forse oppervlakte nieuwe duinnatuur opgeleverd.

Utrecht

In Utrecht wordt het Natuurnetwerk Nederland gerealiseerd met rijksfinanciering (55%) en provinciale financiering (45%). Het gaat in totaal om 1.506 hectare nog te verwerven/om te vormen nieuwe natuur en 4.206 hectare in te richten natuur. Deze afspraken worden binnen het Akkoord van Utrecht en met de daarbij betrokken partijen uitgevoerd.

Daarnaast heeft Utrecht nog een opgave van 3.000 hectare zogenoemde Groene Contour. Deze gebieden pasten vóór de herijking binnen de grenzen van het Natuurnetwerk Nederland. Na de herijking maken ze echter geen deel meer uit van dit netwerk. De Groene Contour-gebieden hebben wel een aparte status: als andere partijen hier natuur willen realiseren (omvormen en inrichten), zal de provincie deze gebieden begrenzen als (bestaande) natuur. Dan is het ook mogelijk om een beheervergoeding voor deze gronden te krijgen. Zo ontstaat op termijn een robuuster Natuurnetwerk in Utrecht.

Zuid-Holland

Het Natuurnetwerk in Zuid-Holland is groter dan alleen de Natura 2000-gebieden. Bij de herijking is uitgegaan van de Europese verplichtingen Natura 2000 én de Kaderrichtlijn Water (KRW). Omdat de provincie Zuid-Holland minder middelen ter beschikking had, besloot zij de realisatie van het Natuurnetwerk zoveel mogelijk te koppelen aan integrale gebiedsprocessen. Op innovatieve wijze en met grote betrokkenheid van stakeholders wordt hieraan gewerkt. Stakeholders krijgen eigenaarschap en verantwoordelijkheid in de vorm van een zelfrealisatiedoelstelling van 15 à 30%.

Vanwege de forse bezuinigingen op de realisatie en het beheer van groengebieden, heeft de provincie Zuid-Holland € 100 miljoen cofinanciering beschikbaar gesteld voor de Collegeperiode 2011-2015. Deze middelen zijn aangewend voor de realisering van het programma Groen-om-de-stad en voor een kwaliteitsimpuls voor de bestaande recreatiegebieden.

Aanvullend heeft de provincie voor de Collegeperiode 2015-2019 € 40 miljoen als cofinanciering beschikbaar gesteld voor groene ontwikkelingen, waaronder de versterking van de biodiversiteit buiten de begrenzing van het Natuurnetwerk Nederland en Natura 2000.

Naast de opgaven voor het realiseren van het natuurnetwerk, waaronder de hectares uit het Natuurpact en de bijdragen aan de Europese doelen, zet de provincie zich in voor het behoud van de biodiversiteit binnen en buiten het Natuurnetwerk, het realiseren van groene blauwe verbindingen en het opheffen van barrières in provinciale infrastructuur.

Zeeland

In Zeeland wordt het gebied Waterdunen ontwikkeld met provinciale middelen. Dit gebiedsontwikkelingsproject van 350 hectare bestaat uit natuur en recreatie en ligt aan de kust tussen Groede en Breskens. Het is tevens een deltawerk en biedt ruimte aan aquacultuur. Na de realisatie van dit project omvat het gebied 203,5 hectare natuur.

De provincie draagt ook € 1 miljoen bij aan de ophoging van de Roggenplaat in de Oosterschelde die vanwege zandhonger dreigt te verdwijnen. De Roggenplaat is een belangrijk leefgebied voor zeehonden en trekvogels. Daarnaast ondersteunt de provincie diverse instellingen die zich bezighouden met natuureducatie of stimuleren van participatie (Landschapsbeheer Zeeland, Terra Maris, IVN, Het Zeeuws Landschap). Ook zijn er middelen voor het Nationaal Park Oosterschelde en aanvullend soortenbeleid. De provincie stelt jaarlijks € 2,4 miljoen beschikbaar voor alle genoemde doelen.

Noord-Brabant

Noord-Brabant heeft een ambitieus eigen programma Natuur vastgesteld met omvangrijke doelstellingen, aanvullend op het Natuurnetwerk Nederland. Naast de gehele realisatie van de oorspronkelijk beoogde omvang van het Natuurnetwerk Nederland (€ 240 miljoen eigen middelen voor 3100 hectare provinciaal Natuurnetwerk), heeft

Noord-Brabant ook substantiële middelen voor aanvullend leefgebieden- en soortenbeleid, provinciaal ontsnipperingsbeleid (het oplossen van meer dan 200 knelpunten, waaronder de aanleg van vier provinciale ecoducten) en de realisatie van 700 kilometer ecologische verbindingzones. Er is ook een Brabantse regeling voor aanvullend agrarisch natuur- en landschapsbeheer van € 2,5 miljoen per jaar. Daarnaast zet de provincie substantieel in op onder meer het opheffen van verdroging van natte natuur.

Limburg

Limburg heeft eigen middelen vrijgemaakt, aanvullend op de afspraken in het Natuurpact ten aanzien van het Natuurnetwerk Nederland en ten aanzien van agrarisch natuurbeheer. Dit geld wordt ingezet voor:

- bescherming en herstel van bedreigde soorten (€ 1 miljoen per jaar);
- ondersteuning van vrijwilligersorganisaties op het gebied van natuur en landschapsbeheer (€ 1,2 miljoen);
- ondersteuning van grensoverschrijdende natuur- en landschapsparken en nationale parken (€ 0,5 miljoen per jaar);
- ondersteuning van aanleg en beheer van kleine landschapselementen in gebieden rondom het Natuurnetwerk Nederland: (€ 0,8 miljoen per jaar);
- verbrede aanpak van renaturering, waterretentie en waterberging langs 71 kilometer beken;
- herstel van natte natuurparels, daarvoor: functiewijziging en herinrichting van 40 hectare buiten het Natuurnetwerk Nederland;
- ondersteuning herstel van de bijstand en andere bestuivende insecten (€ 0,15 miljoen per jaar). ●

Bijlage 2: Uitvoering in de praktijk

1. Groningen

Twee mooie voorbeelden van de uitvoeringspraktijk in Groningen.

1. Grauwe kiekendief: de 'soort van Groningen'

Leerlingen van een Groningse basisschool kozen de grauwe kiekendief tot 'De soort van Groningen'. Deze vogel is het symbool van de natuur in de provincie Groningen.

26

De provincie nomineerde tien plant- of diersoorten, samen met Groningse natuurorganisaties en waterschappen. Elke soort werd in een ludiek filmpje voorgesteld aan het publiek. Vervolgens konden alle inwoners van Groningen via een website stemmen op hun favoriete soort. Ook de Groningse basisscholen deden mee. De provincie Groningen bood ze een gratis lesprogramma aan tijdens de verkiezing. Na het tellen van de stemmen gingen drie soorten door naar de finale: de grauwe kiekendief, de paarse morgenster en de groene glazenmaker.

Jeugd heeft het laatste woord

Tijdens de finalebijeenkomst kregen leerlingen van zes deelnemende basisscholen nog één keer de kans om duidelijk te maken waarom hun gekozen soort dé soort van Groningen is. Vervolgens mochten zij in de laatste stemronde de grote winnaar kiezen. Uiteindelijk won basisschool Noorderbreedte uit Delfzijl met hun presentatie over de grauwe kiekendief.

De soort van Groningen is niet alleen symbolisch. Werkgroep Grauwe Kiekendief kreeg als ambassadeur van de

winnende soort € 15.000 voor onderzoek naar de bescherming van de grauwe kiekendief. De werkgroep gaat met het geld enkele kiekendieven uitrusten met zenders om ze te volgen op hun trektocht naar Afrika. Tijdens het aanbrengen van de zenders zijn ook de leerlingen van de winnende basisschool aanwezig.

Bekend en bemind

De verkiezing van 'De soort van Groningen' was een groot succes. Er kwamen ruim 2.500 stemmen binnen via de website. Enkele tientallen basisscholen deden mee. De verkiezing vergrootte niet alleen de bekendheid van de Groningse natuur. De Groningers voelen zich nu meer de natuur verbonden, omdat ze zelf hun favoriete soort hebben gekozen. De grauwe kiekendief is daarmee niet alleen ambassadeur van de Groningse natuur, maar ook van alle Groningers.

2. Particuliere inzet maakt verbinding tussen Natura 2000 mogelijk

Het tweede initiatief richt zich op de Natura 2000-gebieden Leekstermeer, Drentse Aa en Zuidlaardermeer. Zij vormen een halve maan rond de stad Groningen. Steeds meer planten en dieren vinden er hun leefgebied, dankzij de vele inrichtingsmaatregelen van de afgelopen jaren. De bever, otter, zeearend en witwangstern zijn slechts enkele voorbeelden hiervan. Maar dieren blijven niet in één gebied zitten. Ze trekken verder naar nabijgelegen gebieden. In een dichtbevolkte omgeving leidt dat regelmatig tot verkeersslachtoffers.

Met de inrichting van het natuurnetwerk zorgt de provincie Groningen voor een veilige verbinding tussen de Natura 2000-gebieden. Geholpen door natuurbeheerders, waterschappen en particulieren vult de provincie steeds meer ontbrekende schakels in. Het landgoed Blanckenborch – onderdeel van de Besloten Venen – is daarvan een mooi voorbeeld. De eigenaren hebben het landgoed stapje voor stapje uitgebouwd tot een gebied waar het historische landschap weer zichtbaar is. Hiermee dragen zij bij aan de verbinding tussen de Drentse Aa en het Zuidlaardermeer en het verminderen van de verdroging van natuur. Particulier natuurbeheer combineren ze met het fokken van vleesvee. Hierdoor

leveren de initiatiefnemers een belangrijke bijdrage aan deze ontbrekende schakel tussen de Natura 2000-gebieden.

Naast de inrichting van ontbrekende schakels investeert de provincie Groningen flink in het opheffen van knelpunten langs wegen. De wegen rondom het landgoed Blanckenborch zijn nu veilig voor passanten. Er is ook een groot knelpunt bij het gebied Westerbroek opgelost, waar dieren zowel door het Winschoterdiep als over de provinciale weg moeten passeren. Het wachten is nu nog op een oplossing voor de rijksinfrastructuur. ●

2. Fryslân

Ook de provincie Fryslân draagt twee mooie voorbeelden aan van de uitvoering in de praktijk.

1. Inrichting van 300 hectare weidevogelgebied in de Hessenser- en Lionserpolder

Via de Ruilverkaveling Baarderadeel, de laatste ruilverkaveling in Fryslân, zijn de benodigde hectares vrijgemaakt binnen de begrenzing van het Natuurnetwerk Nederland. Vervolgens is het gebied van de Hessenser- en Lionserpolder bij Jorwerd opnieuw ingericht, zodat het geschikt is als natuur. Met name weidevogels profiteren van de 268 hectare nieuwe natuur. Door een hoger waterpeil is het gebied natter geworden. Hierdoor ontstaat nieuwe habitat in de vorm van vochtige weidevogelgraslanden en hooilanden. Ze bieden een perfect leefgebied voor weidevogels. De boeren die de gronden voorheen landbouwkundig gebruikten, hebben zich verenigd in de Natuerkoöperasje Baarderadiel, samen met de Vereniging Natuurmonumenten. Samen beheren ze dit fraaie natuurgebied.

Voor de inrichting van het eiland, 2015
(palen vrijwel verdwenen, afslag van riet)

2. Natuurherstel Aldegeaster Brekken

De Aldegeaster Brekken behoren tot het Europese natuurnetwerk Natura 2000. Dit gebied bestaat uit een keten van meren en plassen met omliggende oeverlanden in het zuidwestelijke merengebied van Fryslân. De Aldegeaster Brekken zijn een belangrijke schakel in het netwerk van leefgebieden voor de Noordse woelmuis.

De plassen en vaarten zijn foerageergebied voor de meervleermuis. In de nabijheid heeft het dier diverse kolonies. De graslanden in de directe omgeving van het Natura 2000-gebied zijn belangrijk voor overwinterende eenden en ganzen en – in het voorjaar – voor broedende weidevogels. Hier overwintert 40% van alle kleine rietganzen in Noordwest Europa. De ganzen slapen in de meren en foerageren in de omliggende polders.

Hetzelfde eiland met een gesloten palenrij, februari 2016
(met doorgang voor zwemmende jongs van vogels en vis)

Er is een aantal knelpunten in het Merengebied. Zo is er een tekort aan plasdras, moerasvegetaties en rustig, open water in en rondom de boezem. Daarnaast is het water te troebel. De provincie heeft diverse maatregelen benoemd om deze knelpunten op te lossen. De belangrijkste maatregelen, die de provincie in het kader van het Friese Merenproject en het Natura 2000-beheerplan voor het Merengebied heeft genomen, zijn:

- aanleg van elf hectare natuurvriendelijke oevers en herstel van moerassen door het afgraven van delen van verzuurde boezemlandjes;
- aanleg/herstel van drie eilandjes;
- extensiveren van maaibeheer en verbeteren van het waterbeheer in twee grote boezemlanden van samen 14,5 hectare, om wat nattere en ruigere terreindelen te realiseren;
- oeverbeheer, gericht op het verwijderen van bosopslag en extensief maaien.

Het herstel van de drie eilandjes in het Merengebied dient verschillende doelen. Omwonenden profiteren van de aanlegplaats voor de Marrekrite en flora en fauna van de natuurvriendelijke oever. In deze projecten werkte de provincie samen met onder meer Wetterskip Fryslân, recreatieschap de Marrekrite, It Fryske Gea (provinciaal landschap) en de Skriezekrite Idzegea (weidevogelbeheerkring, nu onderdeel van het Agrarische Natuurcollectief Súdwestkust). ●

Een afgegraven boezemlandje waar de waterrietgroei alweer op gang is gekomen, oktober 2016.

3. Drenthe

Een voorbeeld uit Drenthe is het project Deurzerdiep en Anreepdiep.

Februari 2016 was de herinrichting van het Deurzerdiep en Anreepdiep officieel afgerond. Het project werd uitgevoerd onder regie van waterschap Hunze en Aa's. Hier ging een gedegen voorbereiding aan vooraf, met aanwonenden, diverse betrokken partijen en de projectpartners gemeenten Assen en Aa en Hunze, provincie Drenthe en Staatsbosbeheer. Er is meer ruimte ontstaan voor (schoon en stromend) water, de natuur kan zich ontwikkelen en er zijn paden voor fietsers en wandelaars aangelegd.

Voor de gemeente Aa en Hunze is de herinrichting van het Deurzerdiep en Anreepdiep een prachtige aanvulling op de Toegangspoort Deurze van het Nationaal Park. De wandelen fietspaden waren een belangrijk aandachtspunt tijdens de herinrichting. Een wandelroute in dit prachtige gebied, in de reeks van routes van Staatsbosbeheer, werd tijdens het officiële moment op 10 februari overhandigd aan Hendrik Oosterveld, voorzitter van het Nationaal Park Drentsche Aa. ●

4. Overijssel

Foto: Erik de Kruijff

In Overijssel worden deze drie innovatieve natuurprojecten uitgevoerd.

1. Zorg en groen

Natuur maakt mensen gezond en gelukkig. Daarom stimuleert de provincie Overijssel projecten die cliënten uit de zorg in aanraking brengen met natuur. Zo komt er in Enschede Zuid een natuurroute die toegankelijk is voor rolstoelen. Dat gebeurt in het kader van het project 'Grijs, Groen & Gelukkig'. Zo kan groen niet alleen door iedereen gezien, maar ook gebruikt worden.

In het project 'Zorgend Landschap' gaan jong dementerenden, kinderen uit de jeugdzorg en vluchtelingen aan de slag met landschapsbeheer. Inmiddels zijn zo'n twintig vluchtelingen tien werkdagen actief geweest in het groen, via twee pilots in Deventer en Zwolle.

2. Zorgen voor natuur verbindt

Het beleven van en zorgen voor natuur verbindt: mensen uit allerlei hoeken van de samenleving komen samen. Ook de provincie Overijssel speelt hierop in, ze brengt partijen bij elkaar die niet gewend zijn om met elkaar samen te werken. In het project 'Zorgend Landschap' is een nieuwe alliantie ontstaan tussen Landschap Overijssel, Carintreggeland, Trias Jeugdzorg en Vluchtelingenwerk Oost-Nederland. Door met elkaar in gesprek te gaan, kunnen deze organisaties van elkaar leren en elkaar inspireren.

33

3. Heidekoe terug op Lankheet

Ooit liepen in Overijssel heidesnikkers rond: deze opvallend kleine zwart-witte koeien graasden een eeuw geleden in de Twentse heidevelden. Na honderd jaar afwezigheid komen de koetjes nu weer terug in Twente, op landgoed Het Lankheet in Haaksbergen.

Naast het feit dat de koetjes thuishoren in het Twentse landschap, zijn ze ook zeer geschikt als ‘beheerders’ van

heidegebieden. Het Lankheet zet de koetjes in om de nieuwe heidegebieden rondom het landgoed te begrazen. Er wordt vier hectare bos gekapt om het heideareaal uit te breiden. Dit verbindt het Lankheet met nabijgelegen natuurgebieden (het Buurserzand, het Witte Veen en het Haaksbergerveen). De koetjes spelen dan ook een belangrijke rol in de versterking van Europese topnatuur. ●

5. Gelderland

Het Gelderse voorbeeld van uitvoering in de praktijk is de knoflookpad, één van de meest bedreigde amfibieën in Nederland. Gelderland is een belangrijke provincie voor deze pad. In het Gelders soortenbeleid is de knoflookpad daarom opgenomen als prioritaire soort. Op basis daarvan wordt de biotoop hersteld en worden knoflookpadden bijgeplaatst.

Omdat de soort achteruit gaat, is de knoflookpad als 'bedreigd' opgenomen in de Rode lijst van bedreigde soorten. De knoflookpad is ook beschermd volgens de Flora- en Faunawet. Door de vele beheersmaatregelen voor deze soort, waaronder (her)introductie- en bijplaatsingsprojecten, is de negatieve trend gestopt. In de periode 1997-2015 was de hele Nederlandse populatie knoflookpadden stabiel⁴.

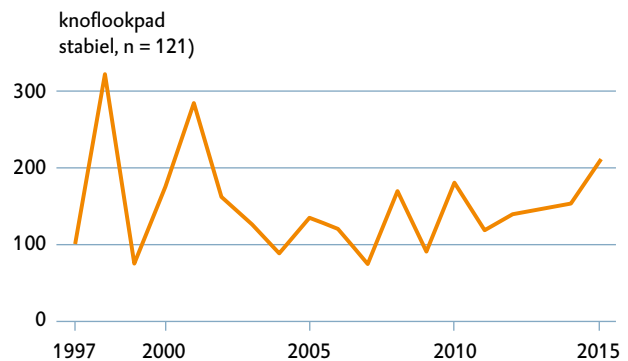
Gelderland belangrijk leefgebied

In de geschiedenis van Gelderland zijn 38 locaties bekend waar de knoflookpad voorkwam. In de loop van de tijd zijn er populaties verdwenen waardoor er in de periode 2005-2015 nog dertien leefgebieden over waren. Gelderland heeft twee van de drie grootste populaties van Nederland: in Gorsse en de Overasseltse en Hatertse vennen. In opdracht van de provincie Gelderland wordt een maatregel- en actieplan opgesteld om de Gelderse populaties te versterken en uit te breiden.

Soortgerichte maatregelen

In de Overasseltse en Hatertse vennen heeft Staatsbosbeheer in het verleden kruidenrijke graanakkers aangelegd voor de knoflookpad. Daarnaast zijn de afgelopen tien jaar meerdere oudere rivierduinen vrij gekapt van naaldbos als anti-

Figuur 7. Trend van de knoflookpad tussen 1997- 2015

verdrogingsmaatregel. Dit levert een geschikte landhabitat op voor de knoflookpad. Door gerichte maatregelen te nemen kan de populatie nog robuuster worden. Vereniging Natuurmonumenten is in 2010 gestart met bijplaatsing van de knoflookpad in een aantal leefgebieden in de gemeente Brummen. Over een paar jaar wordt duidelijk of dit project succesvol was. Een aantal populaties is nu nog klein. Bijplaatsing vindt plaats met opgekweekte jonge knoflookpadden die als larve uit de voortplantingswateren zijn gehaald. De provincie Gelderland financiert een deel van het kweekprogramma en het terugzetten van jonge knoflookpadden. De komende jaren wordt onderzocht welke maatregelen nodig zijn om te zorgen dat de populaties weer een natuurlijke aangroei krijgen. ●

4. RAVON, 2016

Foto: Jelger Herder

6. Utrecht

In Utrecht staat het werken aan de internationale opgave Natura 2000/uiterwaarden Neder-Rijn centraal.

De uiterwaarden van de Nederrijn van Rhenen tot en met Wijk bij Duurstede maken deel uit van het Natura 2000-gebied Rijntakken. Bijzonder is dat de uiterwaarden grenzen aan de Utrechtse Heuvelrug. Dit resulteert in een unieke combinatie van gradiënten: van hoog en droog tot laag en nat.

De Amerongse Bovenpolder en het terrein van de oude machinistenschool Elst waren al eerder ingericht.

De inrichting van de Palmerswaard en het gebied bij de Rijnbrug is onlangs afgerond. Voor de Elsterbuitenwaard en Lunenburg staat dit de komende jaren te gebeuren.

De provincie Utrecht streeft ernaar om alle werkzaamheden uiterlijk in 2022 gereed te hebben.

Foto: Visser's Ploegmakers en F.P.H. Ploegmakers

De Palmerswaard tijdens de graafwerkzaamheden eind 2016

Herinrichting Palmerswaard

De Palmerswaard bestond uit een afwisselend landschap van eilandjes, ruigtes en struweel. Het gebied was lastig te beheren. In 2016 werd de Palmerswaard opnieuw ingericht, waardoor het gebied nu beter is te beheren én voldoet aan de eisen van waterveiligheid. Rijkswaterstaat was dan ook nauw bij de uitvoering betrokken.

Er werd onder andere een nevengeul aangelegd. Deze staat stroomafwaarts in open verbinding met de Nederrijn.

Het stilstaande water geeft vissen zoals winde en alver de mogelijkheid om te paaien. Ook kunnen jonge vissen hier rustig opgroeien voordat ze de grote rivier op zwemmen. De plassen in de Palmerswaard zijn in het verleden ontstaan

door de winning van klei en zand. Deze plassen staan niet in verbinding met de rivier. Bij de werkzaamheden zijn ze behouden en deels ondieper gemaakt. De ondiepe oevers kunnen zich ontwikkelen tot moeras of rietland voor het porseleinhoen, reigerachtigen, roerdomp en de ringslang. De diepere delen worden gebruikt door eendensoorten, zoals de krakeend, slobbeend, kuifeend, aalscholver en ganzen en beschermde vissoorten als de bittervoorn.

De ervaringen bij de uitvoering van de Palmerswaard worden meegenomen naar de Elsterbuitenwaard, waar de provincie Utrecht met haar partners de komende jaren verder werkt aan het behoud en de versterking van de biodiversiteit. ●

7. Noord-Holland

Het voorbeeld voor de provincie Noord-Holland is Enge Wormer.

Dit project wordt uitgevoerd door een natuurcollectief van agrarische ondernemers, dat 85 hectare natuur realiseerde in 2016. Het collectief heeft diverse inrichtingsmaatregelen genomen en voert het beheer gezamenlijk uit.

38

De Enge Wormer is een drooggelegde veenpolder van ongeveer 140 hectare. Het gebied ligt tussen de Natura 2000-gebieden van het Wormer- en Jisperveld, de grote droogmakerij de Wijde Wormer, het Natura 2000-gebied de Kalverpolder en de Zaan.

De Enge Wormer is een soort badkuip: het ligt iets lager dan de omliggende gebieden. In de polder is 137 hectare begrensd als Natuurnetwerk Nederland. De belangrijkste natuurwaarden van de Enge Wormer zijn de weidevogelpopulaties, de brakke veengraslanden en schrale hooilanden. De open graslanden dienen in de winter als belangrijk foerageergebied voor wintergasten en watervogels, waaronder smient, Kievit en wulp.

In 2010 hebben zeven families zich verenigd in een agrarisch collectief: het Natuurcollectief Enge Wormer. De omvorming naar natuur in dit gebied is dan ook gestart als particulier initiatief. Nadat het collectief contact had opgenomen met de provincie, heeft de provincie het proces gefaciliteerd.

Er zit veel energie in het collectief. De families hebben veel overlegd, hun oor te luisteren gelegd bij vegetatie- en weidevogelkundigen en diverse werkbezoeken afgelegd in het land. Dit resulteerde in een gezamenlijk voorstel voor natuurdoelen, beheertypen, inrichting en mozaïekbeheer. Vervolgens heeft het collectief een SKNL-aanvraag ingediend. In 2016 is bijna 85 hectare natuur gerealiseerd. Eerder was al 32 hectare omgezet naar natuur. Daarmee is nu 117 hectare natuur gerealiseerd in de polder.

Het Natuurcollectief maakt goede afspraken over het beheer van het gebied. Er wordt bijvoorbeeld in delen gemaaid, zodat er vluchtplaatsen ontstaan voor de vogels en de pullen. Voorafgaand aan de inrichting zijn fosfaat bodemmonsters genomen om te bepalen binnen welke termijn verschraving van het grasland, en dus toename van de hoeveelheid kruiden, is te voorzien. Vanaf 2017 ontvangt het collectief ook beheersubsidie van de provincie. Het natuurbeheer staat bovenaan. De Enge Wormer is ook geschikt voor recreatie: het ligt immers onder de rook van Amsterdam, vlakbij de Zaanse Schans. Het is aantrekkelijk voor fietsers, wandelaars en dagjesmensen. Samen met de gemeente overlegt het collectief hoe het gebied recreatief gebruikt kan worden. ●

8. Flevoland

Het voorbeeld van uitvoering in de praktijk in Flevoland is de Natuurboerderij Hoeve G38 van Ben en Armgard Barkema.

Van biologische melkveehouderij tot natuurboerderij

In het rivierduingebied, ten noorden van Lelystad, is het melkveebedrijf van de familie Barkema omgevormd tot een natuurboerderij. Het nieuwe natuurgebied heeft een oppervlakte van ruim 40 hectare en is ingericht voor weide- en akkervogels. Blaarkoppen – een oud runderras – begrazen het natuurgebied. Met de opbrengsten van de kaas die van de melk wordt gemaakt, wordt het beheer van het gebied langdurig gefinancierd. Zo kan de nieuwe natuur op lange termijn zonder inmenging van overheden zelfstandig worden beheerd.

Biodiversiteit

Het bouwplan van de biologische melkveehouder is niet alledaags. Centraal in het gebied ligt een perceel met twintig inheemse grassoorten, waar al 26 jaar gras staat. Het organische stofgehalte in de bodem is 6 tot 8%. Naast zeer oud grasland heeft de familie nog veel meer maatregelen getroffen om de biodiversiteit op haar bedrijf te verhogen. Er is een bloemenwei en populierenwei, en er zijn houtwallen, singels en vogelakkers waar luzerne, zomergraan en grasbanen zich afwisselen, omringd door bloemenstroken. Een 600 meter lange kreek is aangelegd op een 10.000 jaar oude rivierarm, een archeologische referentie. Met een hoog waterpeil en natuurvriendelijke oevers is er enorm veel flora. Dit trekt vleermuizen, zangvogels, kerkuilen, bijen en vlinders aan.

Programma Nieuwe Natuur gaf het laatste zetje

Ben Barkema loopt al twintig jaar rond met zijn plan voor een natuurboerderij. Toen het provinciale programma Nieuwe Natuur in 2013 van start ging, was zijn project een van de eerste plannen die werden ingediend. Na goedkeuring van het project, eind 2014, duurde het nog anderhalf jaar om alle juridische en financiële hobbels op te lossen en de plannen uit te werken in een realisatieovereenkomst met de provincie. Daarna ging het snel. Dankzij de gunstige weersomstandigheden werden de buitenwerkzaamheden in november 2016 gestart. In februari 2017 was de strostal gereed en was het erf aangepast. Vanaf 2017 zijn niet alleen de vogels en Blaarkoppen welkom in het gebied, maar ook bezoekers.

De kreek in het rivierduingebied

Nieuwsgierige Blaarkoppen

Boer en boswachter in één

De meest bijzondere vogelsoorten die hij ziet vliegen, weet de gepassioneerde ondernemer zo op te noemen. Het is niet voor niets dat Ben zichzelf boswachter noemt en zijn vrouw Armgard de boerin is die voor de 80 melkkoeien en het bijbehorend jongvee zorgt. Ben: “Er komen ooit grutto’s. Mijn vrouw lacht me uit als ik dat zeg, maar ik geloof er in.” En dat is ook wat Ben andere biologische ondernemers mee wil geven. Met zijn voorbeeld wil hij andere boeren inspireren. “Doe wat je mooi en belangrijk vindt. Je moet wel realistisch blijven, maar door ‘kan toch niet’ en ‘ze vinden me gek’ los te laten kan er heel veel. Ik hoop dat mensen durven dromen en deze uit laten komen⁵.” ●

5. Bron: www.agrifirm.nl/nimwr/26-jaar-dezelfde-grasmat

9. Zuid-Holland

42

Het project IJsvogel omvat de verwerving en inrichting van een stapsteen van 1,7 hectare in de ecologische verbinding tussen twee natuurgebieden: Spookverlaat en Zaans Rietveld bij Alphen aan den Rijn.

In ditzelfde gebied, iets verder naar het noorden, bij Spookverlaat, heeft de provincie vorig jaar ook al een stapsteen opgeleverd, van 7,5 hectare. Over het tijdelijk beheer van dat gebied wordt gesproken met de Stichting Landschapsfonds Alphen aan den Rijn.

Het bijzondere aan het project IJsvogel is dat het een particulier initiatief is. Daarmee wordt invulling gegeven aan een provinciaal doel: een stapsteen in de geplande provinciale ecologische verbinding. De eigenaar van de grond – tevens eigenaar van de ernaast gelegen camping – wilde zijn grond verkopen om deze ecologische verbinding te realiseren.

De particuliere stichting Stichting Landschapsfonds Alphen aan den Rijn heeft 50% subsidie gevraagd aan de provincie als cofinanciering voor de realisering van de ecologische verbindingzone. Ook sprokkelde de stichting meer bijdragen bij elkaar bij Vogelpark Avifauna, het BPD (het vroegere 'Bouwfonds'), de Rabobank, het VSB-fonds en de gemeente.

Langs het project IJsvogel komt een fietspad. Doelsoorten voor de stapsteen zijn aan natte omstandigheden gebonden dieren en planten. Het gaat vooral om moerasvogels, zoals ijsvogel en roerdomp. Het eindbeeld is een waterrijk gebied. ●

10. Zeeland

Vanuit de gedachte dat recreatie, cultuurhistorie, archeologie, landschap, waterberging en natuur goed samen kunnen gaan en elkaar met de juiste aanpak zelfs versterken, liet de provincie Zeeland in 2016 de restanten van de omringende buitenste verdedigingswerken bij het vestingstadje Sluis beter zichtbaar maken. In dit project werkten veel partijen samen. Het resultaat is een met respect voor cultuurhistorie en archeologie ingericht natuurgebied van circa 40 hectare waar het goed toeven is, voor zowel planten en dieren als voor de bewoners en bezoekers van Sluis.

Vestingwallen opgenomen in het Natuurnetwerk Zeeland

De hoge vestingwallen die het stadje Sluis omgeven en de grachten eromheen zijn een duidelijke herinnering aan haar roerige geschiedenis als vestingplaats. Minder goed zichtbaar zijn de buitenste verdedigingswerken die in een wijde boog om de stad liggen. Hoogtes en laagtes in akkers en weilanden duiden hier op resten van een uitgebreid stelsel van wallen en grachten die rond 1700 als extra verdediging rondom de stad werden aangelegd.

Het grootste gedeelte daarvan is opgenomen in het Natuurnetwerk Zeeland. Hiervan is iets minder dan de helft nog in agrarisch gebruik. De rest is inmiddels verworven door Het Zeeuwse Landschap. De rest van het gebied was echter vanuit ecologisch oogpunt nog niet optimaal ingericht. Er waren wel grote aaneengesloten oppervlakten. Dat was de aanleiding om de inrichting tot natuurgebied van circa 40 hectare te realiseren.

Integrale visie

Het was vanaf het begin duidelijk dat dit natuurontwikkelingsproject een integrale aanpak nodig had, vanwege de bijzondere cultuurhistorische en archeologische waarden van het plangebied, de relatie met de bestaande hoofdomwalling en grachten, het sterk toeristische karakter van Sluis en de noodzaak om de waterbergingscapaciteit van de grachten te vergroten.

Als eerste heeft de provincie een totaalvisie opgesteld voor het hele vestinglandschap van Sluis, in samenspraak met Het Zeeuwse Landschap, de gemeente Sluis, Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland en de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed. Hierin is uitgewerkt hoe integraal moet worden omgegaan met de aspecten cultuurhistorie, archeologie, natuur en

Vestingslandschap van Sluis

groen, recreatie en toerisme en educatie. Deze visie werd de basis van het plan voor de inrichting van het 40 hectare verworven natuurgebied.

Hoogtes hoger en laagtes lager

Het bijzondere aan dit natuurontwikkelingsproject was dat cultuurhistorische en archeologische uitgangspunten leidend waren bij de inrichting. Binnen die kaders is zoveel mogelijk ruimte gezocht voor versterking van natuurwaarden. Er is nadrukkelijk niet gekozen voor reconstructie van de vestingwerken, maar voor accentuering van de in het landschap aanwezige hoogtes (voormalige wallen) en laagtes (voormalige grachten). Deze zijn verder opgehoogd en verlaagd. De afwisseling van hoge droge en lage natte gebieden die hierdoor is ontstaan, maakt het gebied een aantrekkelijk leefgebied voor veel planten en dieren. Daarmee is de woe-lige krijgsgeschiedenis van Sluis beter zichtbaar geworden voor de bezoekers van het gebied.

Beleving van natuur, landschap en historie

Waterschap Scheldestromen en de gemeente Sluis grepen het moment aan om de grachten uit te baggeren en de oevers op te knappen. Dat was efficiënt en gaf minder

Tijdens de graafwerkzaamheden kwam een aantal bijzondere archeologische vondsten aan het licht. Het spectaculairst was de houten fundering van een uitwateringssluice van begin 18e eeuw.

overlast voor de omgeving. Tegelijkertijd werden bestaande fiets- en wandelpaden in het gebied opgeknapt, is er een laarzenpad aangelegd en kwam er een extra wandelpad buitenom het begraasde deel. Om de beleving van het historische vestinglandschap van Sluis voor bewoners en bezoekers van de stad verder te vergroten, smeden alle betrokken partijen plannen, waarbij ook ondernemers worden benaderd. ●

11. Noord-Brabant

46

De provincie Noord-Brabant heeft een actief en ambitieus provinciaal soortbeschermings- en leefgebiedenbeleid. Dit beleid is in 2016 geëvalueerd. Uit deze evaluatie blijkt onder meer dat de provincie 145 projecten financierde in de periode 2010 - 2015. Deze projecten zijn inmiddels afgerond. Met de subsidieregeling is een groot aantal projecten gericht op soortbehoud en herstel van leefgebieden uitgevoerd. Deze waren vrijwel altijd lokaal succesvol/effectief voor soortbehoud. Hieronder een kleine greep uit de gerealiseerde projecten.

Soortbeschermingsplan Gladde slang Noord-Brabant

Doel van dit project was habitatherstel en aaneenschakeling van het leefgebied van de Gladde slang, kennisuitwisseling en grensoverschrijdende samenwerking met Vlaanderen. De gladde slang breidt zich inmiddels uit in de gecreëerde corridors en kapvlakten en er worden jongen geboren op plekken waar tien jaar geleden nog dicht bos stond. Op de voormalige landbouwgrond hebben zich inmiddels ook slangen gevestigd. Tal van andere karakteristieke soorten (lijken te) profiteren: jeneverbes, levendbarende hagedis, nachtzwaluw, geelgors, houtsnip, bont dikkopje, heivlinder, veldparelmoervlinder, kleine parelmoervlinder, veldkrekkel, blauwvleugelsprinkhaan en lentevuurspin.

Verbeteren beheer stroomdalgraslanden op de Maasdijken

De functie van waterkering en het behoud van stroomdalflora gaan goed samen. Het twee jaar durende project had als doel om vast te stellen of en in welke mate een aanpassing van het beheer leidt tot een verandering in het aantal kenmerkende stroomdalgraslandsoorten (ecologische doelstelling). Uit de monitoring blijkt een duidelijke toename in het soortenaantal en een verbeterde erosiebestendigheid. De resultaten zijn gedeeld met de ZLTO en Waterschap Brabantse Delta en verwerkt in het beheerplan voor de primaire keringen in het gebied van Waterschap Aa en Maas. Om de langjarige effecten zichtbaar te maken, wordt de monitoring in samenwerking met Waterschap Brabantse Delta voortgezet.

Aangeboden: woonruimte voor stadsvogels en vleermuizen

Voor veel stadsvogels en vleermuizen is tegenwoordig minder geschikte woonruimte aanwezig in dorpen en steden. Daarom is in 2015 gestart met het project 'Natuur in de Wijk'. In dit project worden kasten voor huismus, gierzwaluw, huiszwaluw en vleermuizen kosteloos beschikbaar gesteld aan bewoners van een aantal vooraf geselecteerde woonwijken. Hiermee wordt een bijdrage geleverd aan

Foto: © Saxifraga – Edo van Ughelen

47

Gladder slang

de bescherming van deze stadse soorten én wordt gewerkt aan bewustwording en een groter draagvlak voor natuur bij de bewoners. Het project, met een looptijd van drie jaar, is in 2015 gestart in de gemeenten 's-Hertogenbosch, Oss en Schijndel. In 2016 zijn de gemeenten Tilburg en Breda erbij gekomen. Per gemeente worden 200 tot 400 kasten uitgedeeld. Circa 85% van de kasten is inmiddels uitgedeeld, waarvan een flink deel aan kinderen van basisscholen in de betrokken wijken. De andere kasten zijn terecht gekomen bij mensen die zichzelf hiervoor hebben aangemeld. Ook woningbouwverenigingen zijn bij het project betrokken. ●

Stroomdalgrasland

12. Limburg

Een mooi voorbeeld van de provincie Limburg voor de uitvoering in de praktijk is de herinrichting van het dal van de Heukelomsebeek, die in 2016 is afgerond. De herinrichting van het ongeveer 1000 hectare grote gebied is een gezamenlijk project van de provincie Limburg, waterschap Peel en Maasvallei, gemeente Bergen, verschillende agrariërs in het gebied, stichting Limburgs Landschap en Rijkswaterstaat.

48

Voor meer natuur en recreatie, een natuurlijker beekdal, preventie van Maasoverstromingen én verbetering van landbouwgronden

De herinrichting van het gebied heeft alles te maken met het programma Maaswerken. Door het verhogen van het waterpeil in de Maas is een natter beekdal ontstaan, waardoor lager gelegen terreinen als landbouwgrond nauwelijks meer te gebruiken zijn. In 2011 zijn de lager gelegen gronden vrijwillig geruild tegen goede landbouwgronden. In 2012 zijn enkele landbouwpercelen opgehoogd. Rondom een boerderij is een dijk aangelegd. Begin 2015 is begonnen met de graafwerkzaamheden. Begin juli 2016 is het project opgeleverd. Belangrijkste winst: 300 hectare natuurontwikkeling in de lager gelegen gebieden, natuurlijke herinrichting van de Heukelomsebeek en Aijensebeek, meer recreatie door de aanleg van wandelpaden en inrichting van duurzame landbouwgrond op de hoger gelegen delen van het gebied.

Nu de inrichting gereed is, draagt de provincie de gronden over aan het waterschap (de beek) en drie natuurbeheerders.

Dat zijn in dit gebied naast de traditionele terreinbeheerder (de stichting Limburgs Landschap) ook twee stichtingen van agrariërs die zich richten op natuurbeheer: de stichting Natuurlijk Heukelomse Beekdal en de stichting Natuurbeheer Noordelijke Maasvallei. Dit past uitstekend in het streven van de provincie Limburg naar vermaatschappelijking van natuur en natuurbelied.

Het heringerichte dal van de Heukelomse beek

Integrale aanpak

Patrick van der Broeck, in 2016 nog gedeputeerde voor Plattelandsontwikkeling, was tevreden met het resultaat. “De integrale aanpak in het gebied heeft geresulteerd in een goede oplossing voor de landbouw. De herinrichting van het Heukelomse beekdal en de verbeterde recreatieve infrastructuur vormen een mooie aanwinst voor het gebied.” ●

Colofon

Dit is een uitgave van het
Interprovinciaal Overleg (IPO)
Huis van de Provincies
Herengracht 23
2511 EG Den Haag
Telefoon 070 888 12 12
www.ipo.nl

Ontwerp
Haagsblauw, Den Haag

Druk
De Resolutie, Rijswijk

Den Haag, november 2017

